

noorden de grote rivieren in militair opzicht een soort voorterrein van Duitsland. Eind augustus had Hitler gelast dat in Midden- en Noord-Limburg achter de Roer en de Maas, in de Achterhoek achter de Rijn en de IJssel en dan verder noordwaarts van Zwolle tot Delfzijl nieuwe stellingen moesten worden aangelegd. Er werd rekening gehouden met de mogelijkheid dat de Duitse troepen in de provincies Utrecht en Noord- en Zuid-Holland zouden worden afgesneden; deed zich die afsnijding voor (uit gevonden documenten wisten de Duitsers dat *Field Marshal* Montgomery met zijn op 17 september ingezette offensief in eerste instantie het IJsselmeer had willen bereiken), dan moest de *Wehrmacht* in het westen des lands standhouden, vooral om te voorkomen dat de Geallieerden gebruik zouden kunnen maken van de havens van Rotterdam en Amsterdam. In beide steden werd op 21 september begonnen met de vernieling der haveninstallaties; in de voorafgaande nacht had de *Wehrmachtbefehlshaber, General der Flieger* Christiansen, bovendien het bevel doen uitgaan dat in het westen bij dreigende oorlogshandelingen alle installaties die noodzakelijk waren voor het in stand houden van vitale bedrijven moesten worden vernield, de installaties voor de drinkwatervoorziening en de elektrische centrales het laatst.

Meer nog. In een apart bevel dat Schöngarth, de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*, in aansluiting op eerdere bevelen van Hitler, van het *Oberkommando der Wehrmacht* en van het *Reichssicherheitshauptamt* op 11 september had doen uitgaan, was bepaald dat bijeenkomsten van illegale werkers '*rücksichtslos*' moesten worden overvallen en dat de deelnemers, '*sofern nicht besondere Gründe für eine Festnahme sprechen*', ter plaatse afgemaakt ('*niedergemacht*') dienden te worden en de betrokken woningen opgeblazen en in brand gestoken¹; hoe ruim de vrijbrief werd geïnterpreteerd welke al vóór Schöngarths bevel in de voorafgaande instructies aan de *SD* was vervat, bleek op 7 september in Rotterdam waar niet alleen een Duitse deserteur die bij een Nederlander onderdak had gevonden, door *SD*'ers werd doodgeschoten maar ook zijn gastheer en drie andere in diens woning aanwezige personen, onder wie een groenteboer die een zakje tomaten had afgegeven en was blijven luisteren naar een Londense radio-uitzending. 'Ziet men', zo merkten wij in ons vorige deel op, 'in het Duitse beleid tijdens de hongerwinter razzia's, roof en terreur, toegepast op de gehele bevolking (en niet dus, als in '41-'43, op de Joodse bevolkingsgroep alléén), als meest tekenende elementen, dan

¹ Tekst van Schöngarths *Niedermachungsbefehl*: Doc II-260, a-1.